

FORMA ROMANA I NORMATIVNI MODEL DRUŠTVA U ROMANU *SVAKI DAN U GODINI*¹

Do sada sam u svom tumačenju romana *Svaki dan u godini* samo delimično ispunio obećanje da na tekstu pokažem kako dijaloška diskurzivnost romana predstavlja nešto više nego samo formalni način organizacije. U prethodnom odeljku moje interpretacije,² doduše, pokazan je, kroz proces obrazovanja tradicije, određeni normativni sadržaj *Svakog dana u godini* koji se može ostvariti samo u dijaloškoj diskurzivnosti. Još, međutim, ostaje da se pokaže da je diskurzivnost romana povezana s normativnim modelom društva o kojem do sada uopšte nije bilo govora. Drugim rečima: i dalje tek predstoji dokaz da stvaranje opisane forme romana, osobene za *Svaki dan u godini*, ima veze se kulturalnim obrascem tumačenja društva koji je Jonzon favorizovao. Pokušaću da tu vezu prikažem u okviru celovitog tumačenja romana. Takvo celovito tumačenje može se, s obzirom na savremeno stanje filološkog istraživanja, smatrati preuranjenim i ja ne želim da prećutim da se tumačenje koje sledi povremeno usuđuje da uđe u područja koja za sada nije moguće filološki opravdati. Ipak, kad je reč o delu koje kao *Svaki dan u godini* direktno poziva tumača da se upusti u detaljan filološki rad, neophodno je imati perspektivu koja daje orijentaciju. I razmišljanja koja slede žele da budu shvaćena kao predlog za jednu takvu orijentacionu perspektivu.

Na početku i na kraju romana *Svaki dan u godini* stoje iskazi o ljudskom životu koji poseduju najviši stepen opštosti. Na poslednjoj stranici romana nastavnik engleskog Klifot kaže: „U osnovi se o životu zna samo jedno: ono što podleže zakonu nastajanja mora prema tom zakonu i da nestane“ (JT 1891).³ Te reči su odjek centralne teoreme Platonovog učenja o idejama koje Sokrat izlaže u *Fedonu*.⁴ Savršeno je umesno što ove reči izgovara Klifot, ko-

¹ Ovde donosimo prevod pretposlednjeg poglavlja „Romanform und normatives Gesellschaftsmodell in den *Jahrestagen*“ iz knjige Bernda Aueroksa *Erzählte Gesellschaft. Theorie und Praxis des Gesellschaftsromans bei Balzac, Brecht und Uwe Johnson*, Minhen 1994, str. 240–250.

² Reč je o prethodnom odeljku: „Diskursivität in den *Jahrestagen*: Fallbeispiel und Fundierung“, u: *Erzählte Gesellschaft*, str. 218–240.

³ Napomena priređivača: da bi se izbeglo gomilanje fusnota, u prevodu ovog teksta zadržane su, kad se citira iz romana *Jahrestage*, sigle koje u zagradama koristi autor Aueroks: JT i broj stranice originalnog izdanja Uwe Johnson, *Jahrestage*, Frankfurt am Main 1970–1983. Izuzetak su prvi i drugi tom koji su, od ukupno četiri, do sada (septembar 2021) objavljeni u izdavačkoj kući „Laguna“ u prevodu D. Gojković (tom 1) i S. Krajčević i T. Tropin (tom 2); oni se ovde navode pod siglom SDG 1, odnosno SDG 2; broj stranice i prevod citata navedeni su u tim slučajevima prema našem izdanju.

⁴ Up. *Fedon*, 78c. (Prevod na nemački: Schleiermacher.) To mesto se nalazi u onoj tački argumentacije u kojoj upravo duša treba da bude izuzeta iz takvog „iščeznuća“. „Da li se onome što je slaganjem posta-

ji je prethodno nekoliko puta aluzijama povezan s antikom (JT 503, 1633). Jer on je „čovjek koji se uputio na ono mesto gde su mrtvi“⁵ kao što je i Sokrat taj čovek u *Fedonu*: dijalog koji obrazlaže besmrtnost duše u *Fedonu* završava se time što Sokrat mirno ispija pehar s kukutom. Pošto su mrtvi, prema *Svakom danu u godini*, uz to i ono što je „postojano“ (JT 1541), jasno je da Klifotova rečenica u *Svakom danu u godini*, za razliku od Platonove ontologije u *Fedonu*, ne odvaja telo od duše, nego svet živih od sveta mrtvih. Ona, dakle, ne sadrži – a u Jonzonovom delu to bi bilo i teško zamislivo – platonovsko omalovažavanje promenljivog nastajanja nasuprot trajnom postojanju, nego samo svet živih ocrtava kao prolazan. Tako Klifotova rečenica stoji u korelaciji s neupadljivom, gotovo skrivenom frazom u prvom pasusu romana. Tamo se kaže: „Dugi talasi nadiru iskosa na plažu, zaobljuju grbine prepletenih mišića, podižu drhtave kreste koje se obrušavaju kad su najzelenije. Napeti prevoj, već izbrazdan belinom, obavija kružnu vazдушnu duplju, koju jasna masa mrvli, kao da se tu stvara i razara neka tajna“ (kurziv B. A.; SDG 1, str. 11). Uzimam sebi slobodu da s ovim poređenjem, koje u svom kontekstu sadrži čudnovato predimenzioniran patos, učinim ono što Klifot čini s platonovskom ontologijom: da ga dovedem u vezu s ljudskim životom. Čini mi se da je to prihvatljivo iz dva razloga. S jedne strane, stvaranje i razaranje jedne tajne poseduje istovetnu strukturu kao „nastajanje“ i „nestajanje“ o kojem Klifot govori na kraju romana. Na drugoj, međutim, Jonzon na vrlo istaknutom mestu naziva „tajnom“ upravo individualni identitet čoveka, „mesto Ja“ (JT 1449), ili, kako smo ga mi nazvali oslanjajući se na Jaspersa, njegovo „jezgro ličnosti“. U *Skici jednog unesrećenog* reč je o onom „mestu u svesti iz kojeg i u kojem se pojedinačni čovek usuđuje da misli o reči Ja, o tajni individue, jedinom nezamenljivom i neisceljivom mestu u sebi, za koje je ranije upotrebljavana reč duša“.⁶ Tako je za Jonzona – za razliku od Platona – upravo duša ono što se stvara i razara, što nastaje i nestaje. Nastajanje i nestajanje, stvaranje i razaranje jedne tajne obrazuju, još pre svake društvene determinacije, najopštiju strukturu životne istorije.⁷

lo, pa je složeno, mora dešavati da se rasturi onako kao što se složilo (...)", Platon, *Fedon*, u: isti, *Poslednji dani Sokratovi*, str. 98, Beograd 1959, prevod: dr Miloš Đurić.

⁵ Klifot umire u novembru 1968. „On [pisac Jonzon, B. A.] zna, dakako, da je dr Klifot umro u novembru, jer s 82 godine više nije želeo lekarsku pomoć; ali to ne može da uđe u knjigu.“ (Uwe Johnson, „Interview mit Marie H. Cresspahl 2–3. Januar 1972“, u: Michael Bengel (Hg.), *Johnsons „Jahrestage“*, Frankfurt/M., 1985, str. 73–88, ovde str. 87.)

⁶ Uwe Johnson, *Skizze eines Verunglückten* (1981), Frankfurt/M., 1984, str. 24 f.

⁷ U ovom tumačenju nisam uzeo u obzir i drugu gnomsku sentenciju kojom se završava *Svaki dan u godini*: „Istorija je projekt“ (JT 1891). I taj iskaz nesumnjivo zaslužuje da se primeni na *Svaki dan u godini* kao celinu. Za određenje njegovog smisla, postoje, međutim, (bar) tri mogućnosti. Pod „istorijom“ može da se podrazumeva pisanje istorije, historiografija: istorija bi onda bila projekt historiografa, koji iznosi kako je moglo biti (tako kaže Sara Lenox, „History“, koja naravno svoje tumačenje smatra samorazumljivim). To bi u potpunosti odgovaralo etosu *Svakog dana u godini*. Bilo bi, međutim, moguće i da se misli na istoriju koja se događa. To bi onda bio projekt ljudi koji stvaraju svoju istoriju. I to (egzistencijalističko) tumačenje smatram prihvatljivim, pogotovu zato što se ova sentencija pripisuje Krespalu, koji teško da se ikad bavio problemima historiografije, nego je naprotiv bogato iskustvo u savremenoj istoriji stekao o svom ruhu i kruhu. Treća mogućnost je, naravno, svesna ekvivokacija autora. Razjašnjenje bi se možda moglo očekivati kada bi se uspelo da se i ta sentencija dokaže kao citat. Ona zvuči kao citat i lepo se može zamisliti, recimo, kod Sartra.

Te dve tvrdnje o najopštijoj strukturi životnih istorija *uokviruju*, dakle, *Svaki dan u godini*. Između njih stoji priča o životnoj istoriji Gezine Krespal, koja se pripoveda kao život u društvu i u kojoj težište leži na društvenim posredovanjima. Pravi predmet priče nije, dakle, ono opšte, nego ono posebno, ne ono što je za ljudski život upravo konstitutivno, nego ono što su sami ljudi na kontingentan način učinili. Ta razlika između „početka“ i „kraja“ pripovesti s jedne i njene „sredine“ s druge strane pokazuje se, po mom mišljenju, i u tome kako Jonzon upotrebljava motiv vode koji takođe uokviruje *Svaki dan u godini*.⁸ Na početku i na kraju romana Gezina se nalazi na otvorenom moru. Tom 2 i tom 3, naprotiv, počinju vodom koju je čovek ukrotio: voda pokrivenog bazena u hotelu Marsej „skrivena je duboko ispod ulice“ (SDG 2, 11); Paton Lejk sa svojom crnom vodom je bagerom izdubljeni iskop, deo „hemijski obrađenog pejzaža, spremljenog za platežne ljude“ (JT 1017), na nekadašnjem trupnom vežbalištu.⁹

U sredini priče (a to, zbog krajnje oskudnog, mada ipak neprevidivog uokvirenja, što znači zapravo: svuda u njoj) nalazimo se, dakle, u prostoru istorije. Imajući to u vidu, smatram neophodnim da na *Svaki dan u godini* primenim staru razliku između istorije kao događaja i istorije kao priče, između *res gestae* i *historia res gestarum*. Iz toga proizlazi razlika između fakticiteta životne istorije Gezine Krespal, smeštene u istoriju epohe, i Gezininog rekonstruisanja te istorije. Ili: između one prošlosti koja je utoliko sastavni deo sadašnjice jer u njoj slepo nastavlja da deluje, i sadašnjice koja nastoji da se odmakne od prošlosti i da je iz tačke tog odmaknuća svesno rekonstruiše. Na dva pola te razlike ostvaruje se svaka od tendencija romana *Svaki dan u godini*.

Kad govorimo o fakticitetu istorije epohe u romanu *Svaki dan u godini*, ne možemo da ne pomislimo na Valtera Benjamina i njegovo tumačenje anđela istorije iz Kleovog Angelusa Novusa. Benjaminov anđeo izgleda „kao da hoće da se udalji od nečega u šta ukočenog pogleda zuri. Oči su mu razrogačene, usta otvorena, a krila raširena. Mora da tako izgleda anđeo istorije. Licem se okrenuo prošlosti. Tamo gde se *nama* ukazuje lanac događaja, on ne vidi ništa drugo do jednu jedinu katastrofu koja bez prestanka gomila ruševine na ruševine i silovito ih baca pred njegova stopala. Hteo bi da zastane, da probudi mrtve i spoji ono što je razbijeno. Ali iz raja duva oluja koja mu se uplela u krila i toliko je jaka da anđeo više ne može da ih sklopi. Ta oluja ga nezaustavljivo nosi u budućnost kojoj on okreće leđa, dok gomila ruševina pred njim raste do neba. Ono što mi nazivamo napretkom jeste *ova* oluja.“¹⁰ Anđela ćemo privremeno ostaviti po strani. Za *Svaki dan u godini* ponajpre je plo-

⁸ Shvatiti vodu u tom kontekstu kao simbol života prihvatljivo je po mom mišljenju. Ali osim ukazivanja na dugu tradiciju ove simbolike i činjenice da bi se ta simbolika uklopila u moju interpretaciju, u ovom trenutku ne mogu da navedem nikakav dalji argument.

⁹ Metaforika Hada, koja se koristi u opisu oba ova mesta (Hotel Marsej, Paton Lejk) boji, naravno, društvenu istoriju 20. veka crnom bojom. Prema Jonzonu, dakle, onaj pakao kroz koji luta čovek ne bi, kao kod Benjamina, bio 19, nego 20. vek.

¹⁰ Walter Benjamin, „Über den Begriff der Geschichte“, u: *Gesammelte Schriften*, uz saradnju Theodora W. Adorna i Gerschoma Scholema priredili Rolf Tiedemann i Hermann Schweppenhäuser, Frankfurt/M., 1972–1989, tom 1, str. 691–704, ovde: str. 607f. Prevod na srpski: Milan Tabaković, Walter Benjamin, *Eseji*, Beograd 1974, str. 83. (Prevod je, preciznosti radi, unekoliko modifikovan. Prim. D. G.)

dotvorno poređenje događene istorije s gomilom ruševina koja raste do neba, s „jednom jedinom katastrofom“.

U *Svakom danu u godini* smrti rastu do neba. Otkako je Kristalna noć detetu Gezini donela majčino samoubistvo, sve neprirodne smrti osoba bliskih Gezini vezane su za istoriju epohe a da pri tom ova ne mora da u svakom od pojedinačnih slučajeva bude identifikovana kao direktan uzrok smrti. Pepkeovi i bombaški rat u Drugom svetskom ratu, Jakov i ustanak u Mađarskoj, Pijus Pagenkopf i Ditrih Erikson i hladni rat – životna istorija Gezine Krespal malo pomalo postaje mrtvačnica. Ta više privatna i fiktivna mrtvačnica ima pandan u stvarnim mrtvima iz istorije te epohe. Postepeno sve veći broj mrtvih u Vijetnamskom ratu, broj koji pripovedano vreme u *Svakom danu u godini* ažurno prati, masovno ubistvo civila od strane nacističkih odreda za specijalne akcije u Sovjetskom Savezu, koje je video mladi Bether, propast broda „Kap Arkon“ u libečkom zalivu, mrtvi u koncentracionom logoru Finfajhen i bezbrojni drugi primeri iz realne istorije 20. veka takođe doprinose gomili ruševina istorije, koja raste do neba. Ona je najopasnija onda kad pretili da pod sobom pokopa i jezik, „da ukine validnost reči“¹¹. To je u *Svakom danu u godini* slučaj u zapisu od 11. avgusta, koji je posvećen Aušvicu (1785 ff.). U zapisu toga dana Jonzon je neke reči istakao kurzivom kako bi pokazao da su one prestale da budu reči i postale šifre, reči-pokrivke koje svoje značenje, umesto da na razumljiv način otkriju, pokrivaju prividom izrecivog. Kurzivom nisu istaknute samo reči ciničnog vokabulara uništenja Jevreja, kao „*krematorijum*“, „*kapo*“, „*selekcija*“. I reči kao „*žena*“, „*kažnjavanje*“ ili „*oslobođen*“ gube u Aušvicu svoje uobičajeno značenje.

Taj katastrofički pogled na istoriju epohe, pojačan i time što sledeća katastrofa – ulazak trupa Varšavskog pakta u Čehoslovačku – neposredno predstoji na kraju romana, ima takođe svoju subjektivnu stranu. Zajedno s njom ide i nepredvidiva – u četvrtom tomu od strane autora sve manje kontrolisana – melanholična osnovna crta romana, koja se na osnovu strukture romana pokazuje kao Gezinino melanholično osećanje života. Svojstva koja Gezinu karakterišu kao melanholičnu već su povremeno pominjana u ranijem toku naše interpretacije. To su posebno njena skepsa prema svakom obliku neposrednosti, koja se pokazuje u njenoj proceni odnosa koji prema svetu ima njena ćerka; njena osećanja krivice; naglasak na prolaznosti sreće (1537) i uopšte na smrti; osećanje determinisanosti prošlosti, najupečatljivije izraženo u zapisu o ponavljanju (913 ff); očekivanje nesreće koja će nastupiti u budućnosti.¹² Ovde treba spomenuti i sasvim posebnu luminoznost postupaka „dobrih ljudi (goden Minschen)“ u *Svakom danu u godini*, jer ona skreće pažnju na mračnu

¹¹ Uwe Johnson, *Skizze eines Verunglückten*, str. 56.

¹² Ovde mora da se napravi razlika. U priči postoje Gezinina očekivanja nesreće: a) u vezi s njenom svakodnevicom u Njujorku („Biće, dakle, vremena da se donese drveni sanduk, ne onaj konačni, onaj gradski, za višestruku upotrebu, bez ukrasa, pošto se Sem sruši ispred ekspres-kuhinje, malo iznenađen, ali ne ljut zbog bola koji mu se odjednom iz srca preko leve ruke popeo do mozga i ugasio ga. [...] Tako će biti.“ [SDG 1, 177] – „Još ga nisu ubili. Taj s njegovim dobrim raspoloženjem, to je neki došljak. Ubiće ga.“ [SDG 2, 43]); b) u odnosu na priču o Jerihovu, u kojoj se predskazivanja nesreće, shodno prirodni stvari, pojavljuju kao anticipacija jedne prošle budućnosti; v) u vezi s Gezininim angažmanom u Čehoslovačkoj, koji tokom četvrtog toma prestaje da bude nosilac Gezinine nade.

pozadinu iz koje se takvi postupci izdvajaju. Sva ova Gezinina svojstva, koja su, uzeta svako zasebno, otvorena i za drugačija tumačenja, stvaraju psihogram melanholične osobe.¹³

U interpretaciji ovog nalaza mora se, dakako, biti vrlo oprezan. Razume se da se na vezu Gezinine melanholije i katastrofičke istorije epohe ne sme gledati kao da ova deluje katastrofično samo kao projekcija one, dok gledana iz nekog drugog ugla to uopšte ne bi bila. Pre će biti da je Jonzon imao u vidu genetsku vezu između istorije epohe koja niže katastrofu za katastrofom i Gezinine melanholije. U prilog tome govorio bi, na primer, centralni značaj koji, za Gezinu, Jonzon pridaje fotografiji iz koncentracionog logora Bergen-Belzen, onom „sredstvu koje je izazvalo šok“ (SDG 1, 219) i koje je nemačku krivicu neiskorenjivo utisnulo u Gezininu psihu. Kako bilo da bilo – istorija epohe u svom fakticitetu i Gezinina melanholija toliko se podudaraju po emotivnoj boji koju daju romanu da su se pojedini interpretatori *Svakog dana u godini* osetili pobuđeni da se na tom podudaranju i zaustave. Recimo, Roberta Haj u svojoj interpretaciji koja je izazvala dosta podsmeha: „Ali iako su datumi, imena i mesta različiti, slika sveta i slika čoveka u obema epohama opisanim u romanu iste su. Čovek se ne menja. Što će reći da je podjednako zao u Americi 1968. kao što je to bio 1938. u Nemačkoj.“¹⁴ Takođe i Bernd Nojman, koji *Svakom danu u godini*, za razliku od *Nagađanja o Jakovu*, pripisuje „nesposobnost za bilo kakav projekt budućnosti“.¹⁵ Hajnrih Formveg isključuje, doduše, afektivnu melanholičnu podlogu romana, ali zato utoliko više insistira na fakticitetu istorije epohe: „Pripovedač Uve Jonzon razvija svoj metod i svoju intenciju u smeru koji je nesumnjivo bio sadržan i u njegovom primarnom pripovedačkom pristupu: u [...] pouzdanom slikanju sveobuhvatnih razmera [...] [To mu je] dalo objektivnost tradicionalnog realizma, ali je [...] iz njegovog pripovedanja eliminisalo element protesta.“¹⁶ I jedan noviji tumač kakav je Ulrich Friz na kraju svoje interpretacije *Svakog dana u godini* kao da misli da ni Gezini Krespal, ni 20. veku – rečima iz samog *Svakog dana u godini* – „nema pomoći“.¹⁷ Svim ovim tumačenjima zajedničko je što nedvosmisleno privi-

¹³ U vezi s pojmom melanholije koji mi dopušta da Gezinu pod navedenim aspektima opišem kao melanholičnu osobu, up. Ludwig Binswanger, *Melancholie und Manie*, Pfulingen 1960; Michael Theunissen, „Melancholisches Leiden unter der Herrschaft der Zeit“, u: isti, *Negative Theologie der Zeit*, Frankfurt/M., 1991, str. 218–281.

¹⁴ Roberta T. Hye, *Uwe Johnsons „Jahrestage“*. *Die Gegenwart als variierende Wiederholung der Vergangenheit*, Bern 1978, str. 11.

¹⁵ Bernd Neumann, *Utopie und Mimesis. Zum Verhältnis von Ästhetik, Gesellschaftsphilosophie und Politik in den Romanen Uwe Johnsons*, Kronberg/Taunus, 1978, str. 296.

¹⁶ Heinrich Vormweg, „Uwe Johnson. Bestandsaufnahmen vom Lauf der Welt“, u: H. Wagner (priř.), *Zeitskritische Romane des 20. Jahrhunderts*, Stuttgart 1975, str. 362–380, ovde: str. 378.

¹⁷ Friz piše, dovodeći time Gezinu u najveću blizinu sa Lizbet (*Lizbet, ubit ću te. Ubij me, Hinrih. Meni višje nikor ne more pomoć*; SDG 2, 135): „Gezini na ovom svetu nije bilo pomoći, and you just didn't get it.“ (Fries, *Uwe Johnsons „Jahrestage“*. *Erzählstruktur und politische Subjektivität*, Göttingen 1990, str. 175, napomena 3). On ovako rezimira svoju interpretaciju: „Gezina se našla u svetu na čijem retrogradnom horizontu ideja oljuđenog i samoodređenog sveta jedva da se u empatičkom smislu još može zamisliti. [...] Vlastita životna istorija deluje pojedincu kao čudnovato razumljiv deo konteksta opšteg otuđenja, koji se karakteriše još samo onim što nije slučaj.“ Šta god da znači ovo poslednje, čini mi se da je centralna intencija Frizove interpretacije usmerena na zamračenje horizonta Gezinine životne istorije i istorije epohe. Zbog čega on onda uprkos tome tvrdi: „A ipak momenat nade ne prestaje da postoji, čak

leguju dogođenu istoriju nasuprot njenoj razradi u priči i nasuprot formi u kojoj se ta razrada događa. Zbog toga ne uviđaju stav suprotan Gezininoj melanholiji i katastrofičnoj istoriji epohe, koji je takođe ugrađen u roman.

Norbert Meklenburg vidi ovaj suprotan stav u pojmu „zavičaja“. On piše: „U pojmu ‘zavičaja’ na izvestan način su spojena dva sasvim različita kompleksa dela, regionalni kompleks, traganje u sećanju za izgubljenom provincijom kao svetom iz kojeg se poteklo, i politički kompleks, traganje za još nedoživljenim – otuda i ‘levica bez zavičaja’ – humanim socijalizmom kao svetom života.“¹⁸ Peter Pokaj je pošao od ove interpretacije i pokušao da zavičaj u *Svakom danu u godini* eksplicira kao povezanost iskustva i očekivanja.¹⁹ U tim interpretacijama ispravno je to što je – uprkos tendenciji *Svakog dana u godini* da elegično-nostalgičnim crtama u opisu provincijskog sveta Jerihova kontrira time što srećnom neposrednom trenutku uvek suprotstavlja respektivni istorijsko-socijalni okvir (a time, po pravilu, sreći nesreću) – u „zavičajnosti“ konotirana slika srećnog života, koja za roman bez sumnje ima normativne implikacije. Nikakvo uporište u tekstu ne nalazi, međutim, povezivanje pojma zavičaja sa budućnošću, utopijom ili socijalizmom. U jednom intervjuu Jonzon je na pitanje o svom pojmu zavičaja izričito isključio tip „društvenog uređenja i ograničio se na „pejzaž“ i „ljude“ kao konstituente svog pojma zavičaja: „To su ljudi, to je pejzaž, tome čovek može da pripada.“²⁰ Jonzon se toga držao. U *Svakom danu u godini* motiv zavičaja – u skladu, inače, sa normalnom nemačkom jezičkom upotrebom – javlja se samo tamo gde je u igri življeno vreme – dakle, zapravo isključivo u vezi s Jerihovom i Njujorkom. Ironična upotreba, kakvu nalazimo u izrazu „u zavičaju, zapadnonemačkom“ (JT 1091), mogućna je samo zato što je Gezina tamo „prosto živela“ (JT 1092) – što je nužan, ali ne dovoljan uslov za zavičaj. Ali u vezi sa budućnošću, dakle, recimo, za refleksije o Gezininom češkom angažmanu i tamošnjem eksperimentu u demokratskom socijalizmu, pojam zavičaja nikada se ne koristi. Ne može se ne posumnjati da su Meklenburg i Pokaj u svojim interpretacijama motiva zavičaja Jonzonovom delu suviše spremno imputirali pojam zavičaja koji nalazimo kod Ernsta Bloha. On zaista podrazumeva prošlost i budućnost, ili bolje rečeno: poreklo i cilj u jedno-me: „nešto što svima sija u detinjstvo i gde još niko nije bio: zavičaj“.²¹ Ako se, međutim, zavičaj u *Svakom danu u godini* ne može legitimno dovesti u vezu ni sa budućnošću, ni sa karakterom društvenog poretka, možda normativni fundament romana i ne leži u ovom pojmu. Da, i više od toga: „zavičajnost“ zavičaja možda i sama počiva na drugačijem normativnom fundamentu.

iako za to ne može da se navede nijedan sistemski razlog“ (*ibid.*), za mene je tajna, a on u interpretaciji ne daje više nikakav dokaz za to.

¹⁸ Norbert Mecklenburg, *Erzählte Provinz. Regionalismus und Moderne im Roman*, Kenigštajn/Taunus, 1982, str. 215.

¹⁹ Up. Peter Pokaj, *Vergangenheit und Gegenwart in Uwe Johnsons „Jahrestage“*, Salzburg, Fil. disertacija, rukopis kucan na mašini, 1983, str. 185–224 (poglavlje „Utopische Heimat“).

²⁰ Schwarz, Wilhelm Johannes, *Der Erzähler Uwe Johnson*, Bern/Minhen 1970, str. 87.

²¹ Ernst Bloch, *Das Prinzip Hoffnung*, Frankfurt/M., 1967, tom 3, str. 1628. Meklenburg citira ovu čuvenu Blohovu rečenicu u svojoj interpretaciji (*Erzählte Provinz*, str. 216).

Ja bih normativni fundament *Svakog dana u godini* potražio u ideji sporazumevanja. U istoriji Jonzonovog dela njena uloga je velika. Ona je najpre na dirljiv način, ali – pošto su najranije intencije često najistinitije i najbolje – na način koji nije za prezir, tematizovana u prečutnoj saglasnosti Klause Nibura, Ingrid Babendererde i Jirgena Petersena u romanu *Ingrid Babendererde*. Svoj prvi vrhunac ona postiže u liku Jakova Absa iz *Nagađanja o Jakovu*, liku koji deluje kao alegorija uspešnog sporazumevanja. Jakov odlično komunicira s ljudima – forma romana to uzima u obzir tako što antagonističkim silama, oteľovljenim u drugim likovima romana, omogućava da preko Jakova stupe u razgovor. I u *Svakom danu u godini* Gezina označava Jakova kao nekog ko je „umeo i sa ljudima koji su potpuno izgubili strpljenje, s prodavačicama uveče, s ženama mašinovođama teretnih vozova. Sa mnom je umeo kao što ja ni sa kim nisam“ (SDG 1, 362). Dva sledeća Jonzonova romana, *Treća knjiga o Ahimu* (*Das Dritte Buch über Achim*) i *Dva shvatanja* (*Zwei Ansichten*) možda upravo zato deluju mnogo mračnije od *Nagađanja*, jer im nedostaje lik kao Jakov i u njihovom tematskom središtu stoje nespoznati i prekid sporazumevanja.

Ideja sporazumevanja pokazuje se u *Svakom danu u godini*, kao i u *Nagađanjima*, već u formi romana. Ono što se pripoveda uređuje se shodno principu topičkog pripovedanja prema tematskim aspektima, dakle prema predmetima o kojima se može raspravljati kroz govor i odgovor, kroz dijalog. To postaje deo procesa sporazumevanja između tri generacije, koji se prepoznaje kao oblik prenošenja iskustva, obrazovanja tradicije. U tom okviru, koji smo opširno interpretirali,²² sporazumevanje, uprkos svojim formama koje je moguće univerzalizovati još ostaje u privatnom, štaviše porodičnom okviru. Kao porodično sporazumevanje, ono se odigrava u medijumu živog usmenog govora, ponekad je razigrano i nesređeno, u svakom slučaju ispunjeno uzajamnom dobronamernošću. Ono uspeva upravo u neočekivanom i nepredvidivom. Ali, već u ovom privatnom okviru ono tvori norme šireg dometa. Ideja da će u pripovedanju predmeti pripovedanja dobiti ono što im po pravdi pripada – i to je, inače, Benjaminova misao²³ – i istina izaći na videlo vodi dalje do tačke u kojoj stanje sporazumevanja postaje merilo stanja društvenog poretka, postaje normativni društveni model prema kojem je moguće kritički meriti postojeću stvarnost društva. Taj model je u *Svakom danu u godini* čist model interakcije koji ne korespondira ni sa kakvim modelom likova i modelom prostora. On je više smešten u formu romana nego u svet romana, ali ni u njemu ne nedostaje, jer njegov karakter nije čisto normativan. On se konstituiše kao obaveza (Sollen), koja je čvrsto ukotvljena u bivanju (Sein) i mora biti ukotvljena u njemu ako treba da zadrži svoju snagu. U *Svakom danu u godini* sreću se primeri njene moći u stvarnosti. Tako smo videli kako ideja da je jednom društvu potrebna javnost u kojoj istina može izaći na svetlost dana igra određenu ulogu u lektiri Njujork Tajmsa kao i u pojedinim epizodama u ravni Jerihova. Drugi i do sada još nepomenut aspekt u kojem

²² V. napomenu 2.

²³ „Pripovedač je lik u kojem pravednik sreće sebe.“ Walter Benjamin, „Der Erzähler, *Gesammelte Schriften*, tom 2, str. 438–465, ovde str. 465. Upravo tu rečenicu uzalud tražimo u tumačenju *Svakog dana u godini* Kriste Birger (Christa Bürger), iako ona nastoji da Jonzonov roman otključa oslanjajući se na Benjaminov članak o „Pripovedaču“.

ideja sporazumevanja u *Svakom danu u godini* razvija svoju relevantnost za čitavo društvo jeste aspekt prava. Nije slučajnost što se kao karakteristika oba totalitarna režima pod kojima je živela Gezina u *Svakom danu u godini* navodi dugačka lista nepravednih presuda (JT 945 ff., 1790 ff.).²⁴ Takođe nije slučajno što je Krespal u konc-logoru Finfajhen, umesto da usvoji egzistencijalističku filozofiju fiksiranu na smrt i na uvek nametnutu i nikad otuđivu slobodu, „više voleo proces i presudu“.²⁵ Pravni aspekt, zajedno sa javnošću, dominira najzad i radnjom romana vezanom za ČSSR. Gezina u jednom trenutku ovako izražava svoje nade za Čehoslovačku: „Ako u nekoj socijalističkoj zemlji ponovo počne primena toga: / da se smrt ne opravdava državnim razlozima; /da se uvažava da ako postoji ubistvo, postoji i ubica; / da mrtvi imaju pravo bar na istinu o svojoj smrti; / da ubistva tokom noći, u tajnosti, iza zatvorenih vrata budu zabranjene, ili makar, ako se to ne može sprečiti, kažnjena: / tada bi mogao da počne socijalizma u kome bi funkcionisao ustav, postojala sloboda govora i putovanja, i u kome bi i pojedinac mogao da učestvuje u odlukama o korišćenju sredstava za proizvodnju“ (SDG 2, 202). Ovaj odlomak na kraju, doduše, odužuje dug i *jednom* klasičnom socijalističkom zahtevu, mada već u liberalnoj varijanti. I upadljivo je kakvo središnje mesto u toj „socijalističkoj“ utopiji zauzima ideja pravne države i javnosti, taj obavezni deo klasične liberalne misli. I u daljem razvoju čehoslovačke linije romana obrađivanje prošlosti, javna rasprava o svim važnim društvenim problemima i pravna država predstavljaju glavne Gezinine nade za Čehoslovačku, nade kakve izražava, recimo, i *Manifest 2000 reči* Ludvika Vaulika: „Kod nas, naime, istina neće pobediti sama od sebe, istina jednostavno preostaje kad je sve drugo prokockano! Zato mi nemamo razloga za nacionalna slavlja, imamo samo razloga za nadu.“ (JT 1441). To su ujedno nade čija se analogija sa formom romana i s Gezinim ličnim etosom i ponašanjem sasvim jasno pokazuje. *Da javnost i pravosuđe mogu za jedno društvo biti ono što je refleksija sopstvene životne istorije za individuu, to je utopijski sadržaj* Svakog dana u godini, *ako ga on ikako ima*.

Moralo bi biti jasno da je takav normativni fundament romana, izgrađen na ideji sporazumevanja, održiviji od ideje zavičaja. Nadati se da se čitavo društvo oslanja na zavičajnost, to je jednostavno preteran zahtev i Jonzonu je to bilo savršeno jasno. Ideja sporazumevanja, naprotiv, može, kad je reč o zahtevima koje postavlja stvarnosti, da se razvije vrlo smisleno.

²⁴ Up. za vreme nacizma i proces protiv Varninga i Hagemajstera (571 ff.), a za NDR u staljinizmu proces protiv Zibolta i Golanca (1713 ff.)

²⁵ JT, str. 1297: „Mogao je čovek i za smrt da se odluči, svojom voljom od gladi, svojom voljom na žici. / Finfajhen je nudio mnoštvo ontologija. / Krespal je, međutim više voleo proces i presudu.“ Ovde naslućujem aluziju na Sartra koji je u četvrtom tomu (1820, 1834) spomenut još dva puta. U svakom slučaju, to mesto snažno podseća na levu kritiku toposa granične situacije, kako ju je egzemplarno izrazio Adorno u članku „Engagement“ iz 1962, usmerenom protiv Sartra i Brehta: „Kad genocid u angažovanoj književnosti postane posed kulture, lakše je nadalje učestvovati u kulturi koja je porodila ubistvo. Jedno obeležje takve književnosti gotovo da je nesumnjivo: da ona, namerno ili ne, omogućava da se nazre kako čak i u takozvanim ekstremnim situacijama, i upravo u njima, procvetava ono ljudsko; ponekad iz toga nastaje neka mutna metafizika koja odobrava užas potkresan do granične situacije utoliko što se tamo pojavljuje čovekova autentičnost.“ (Theodor W. Adorno, „Engagement“, u: isti, *Noten zur Literatur* (= stw 355), Frankfurt/M., 1981, str. 409–430, ovde: str. 424). Karakteristično je za Jonzona da ovoj kritici daje liberalni akcenat vladavine prava.

U ličnom odnosu, ona može da obuhvati uspeo život; ali ona je takođe u stanju da podnese institucionalizaciju i samo institucionalizacijom može uopšte i da se spase u ravni čitavog društva. Jonzon razlikuje ta dva aspekta a da pri tom ne gubi iz vida jedinstveni osnov privatnog i javnog sporazumevanja; u *Svakom danu u godini* on daje mesta i jednom i drugom i uspostavlja vezu između njih.

Roman Uvea Jonzona zove se *Svaki dan u godini*. Posle svega što je rečeno opravdano je izneti pretpostavku da je jedna od osnovnih intencija tog romana da se u njemu snaga sećanja mora meriti silom onoga što je predmet sećanja. Kako se završila ta utakmica? U sopstvenoj životnoj istoriji Jonzon je u jednoj slično postavljenoj utakmici podlegao i ta činjenica životne istorije ostavila je u četvrtom tomu *Svakog dana u godini* jasne tragove. Ustrojstvo romana, njegova grandiozna formalna koncepcija govori, međutim, nešto drugo. Ona se oslanja na to da bi Benjaminov anđeo koji užasnuto zuri u gomilu ruševina istorije mogao da odvoji pogled od njih u trenutku kad počne da saopštava ono što vidi. Neka svako pojedinačno čitanje odluči.

(S nemačkog prevela **Drinka Gojković**)